

Gömöri György

Pillanatképek költőkről

(Szabó Lőrinc, Füst, Illyés)

1.

Szabó Lőrincről nem egyszer hallottam nevelőapámtól, Medveczky Jenő festőművésztől. Nem mindig a legjobbakat. Bár Medveczky könyvtárában megvolt Szabó Lőrinc összes verseinek 1943-as kiadása és szerette a költő verseit, különösen azokat, amelyeket a keleti filozófiarendszerek ihlettek (pl. a *Szun Vu Kung lázadását*), annak politikai ítélőképességéről (s így, bizonyos értelemben erkölcsi nihilizmusáról) lesújtó volt a véleménye. Egy történetre jól emlékszem: nem sokkal Magyarország német megszállása után, 1944-ben Medveczky Kemény László festőművésznél, baráti társaságban találkozott Szabó Lőrincel. A *Semmiért egészen* költője ez alkalommal áradozott a németekről és közölte, hogy még mindig hisz a német fegyverek győzelmében. Medveczky erre nem tudta magát türtőztetni és sommásan hazaárulónak nevezte a költőt. Az ügyből majdnem párbaj lett (tragikomikus lett volna, hiszen sem Szabó, sem Medveczky nem tudtak se vívni, se célba löni), de aztán valahogy elcsitult, lehet, hogy bocsánatkéréssel (mindenesetre nem Medveczky kért bocsánatot).

Pár hónap múlva, már Budapest ostroma és fel-, illetve megszabadulásunk után Medveczky megy az utcán, jön vele szembe Szabó Lőrinc. Megáll és sírva fakad: „Jenő, neked volt igazad”.

Mint ebből az epizódból is kitűnik, Szabó Lőrinc nem volt „okos” ember, vagyis a költői, nyelvalkotó tehetség nem jár mindig magas intelligenciával. Ugyanakkor kiválóan érzelmes ember volt, akinek megadatott az önkifejezés rendkívüli képessége. Más kérdés, hogy érzelmeit nemegyszer tehetségéhez méltatlan ügyekre pazarolta.

Én csak egyszer kerültem személyes kapcsolatba Szabó Lőrincel. A Szépirodalmi Könyvkiadó 1954-ben Wladyslaw Broniewski szocialista lengyel költő verseinek kiadására készült. A számos fordító közé hogy, hogy nem, én is bekerültem egy romantikus szöveggel, még a címére is emlékszem: *A forradalmár halála*. Alighanem a könyv belső, kiadói szerkesztője, Pákozdy Ferenc volt az, aki engem egy levonattal elküldött Szabó Lőrinchez. A költő Budán lakott, szép villában, tágas dolgozószobájában fogadott. Kávéval vagy teával kínált, s ha már felkerestem, egy ideig szóval is tartott.

Főleg a lengyelekről beszélgettünk. Lőrinc elmondta, hogy édesanyja lengyel származású, de ő már nem tud lengyelül, nyersfordításból dolgozott. Amikor meghallotta, hogy ismerem Broniewskit, jártam nála Varsóban, fölülkesedett.

– Fölolvasom magának ezt a verset a Visztuláról, amit tőle fordítottam.

Lágyan csordogáló, lírai szöveg. A négy részből álló vers befejező része, a „*Rezzent a nyárfá...*”, ezekkel a sorokkal végződik:

„Nem rezzent a halál: ez a gyors
élet sokat úgysem ad.
De ringat, ingat, ingat
a szomorúság.”

Látom, a költő szemüvege bepárásodik. Leveszi, megtörli, majd így szól:
– Ez olyan szép..., hogy akár én is írhattam volna.

2.

Füst Milánt már kora ifjúságában „bácsizhatták” a nála csak pár évvel fiatalabbak, volt benne valami időtlenül öreg. Meglehet, arról volt szó, hogy Füst egész életében egyetlen nagy szerepet játszott: ő volt a királyságától megfosztott Lear a pusztában, a sors viharában. Később, már valóban öregén, hatvanon túl megtanult eléggé angolul ahhoz, hogy le tudja fordítani magyarra Shakespeare-nek ezt a nagyszerűen komor, az emberi magányról talán legmeggrázóbban valló drámáját.

Az ELTE bölcsészka már a negyvenes években, 1946-tól engedélyezett esztétikai előadásokat Füst Milánnak. Ezek az ötvenes évek első felében folytatódtak, szombat délutánonként négy órai kezdettel zajlottak a piarista ház egyik félreeső, első emeleti termében. Közönség mindig volt, mert bár az igényesebb egyetemi hallgatók közül sem mindenki járt rájuk rendszeresen, Milán bácsinak akadtak már végzett rajongói is, tehát nem kellett attól félnie, hogy üres teremnek beszél. Maguk az előadások (gondolom, kissé átírva) később megjelentek Füst Milán *Látomás és indulat a művészetben* című 1963-as könyvében; jöllehet a shakespeare-i esztétikáról kellett volna, hogy szóljanak, volt bennük sok minden más is – Tolsztoj, Arany János és Babits, valamint fogcsikorgató kirohanások három német író: Stefan Zweig, Franz Werfel és Thomas Mann ellen. (Rejtély, hogy miért éppen ezekre haragudott annyira Füst Milán). Időnként hangja szenvedélyesen felcsattant: „Aki pedig ezeket az urrrakat szereti, az ne járjon az én előadásaimra!” Őszintén szólva, ezt a tanácsot megmosolyogtuk. Jobban szerettük Füst Milán ifjúkori anekdotáit – sokat kószált Nyugat-Európában és ottani élményeiről mesélt. Saját verseiből emlékezetem szerint nemigen olvasott; egyik legszebb versét, az *Öregséget* évekkel később hallottam, hangfelvételtől. A vers első sora így hangzik:

„Ó hol vagytok szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?”

és ezzel az emlékezetes sorral végződik:

„S a feje körül tompa derengés”.

Az én nemzedékem többre tartotta Füst Milánt, mint a legtöbb nagy „nyugatos”, mivel benne a magyar vers egyik megújítóját tiszteltük. Kassák szabadversének is volt bizonyos, kissé szónokias ritmusa, de a Füst Milán-i retorikából, illetve metrikus hosszú sorokból görög és shakespeare-i drámák zengzeteit lehetett kihallani. Csodáltuk és kicsit utánóztuk is az *Ez mind én voltam egykor* szerzőjét. 1954 végén, vagy 55 elején lehetett, hogy elküldtem neki egy metrikus szabadversemet. Visszaküldte a verset, kétsoros válasszal, ami nem volt túl kedvező, de valahogy mégis biztatónak hangzott. Ezután jártam egyszer vagy kétszer belvárosi lakásában.

Füst lakása kiérdemelte a „polgári” jelzőt: kényelmes, szépen berendezett, tágas, bár kicsit sötét szobára emlékszem – ha téli délután volt, akkor talán emiatt. Teára szólt a meghívás, és mint kezdő költőt és egyetemistát, a Mester véleménye engem mindenről érdekelt. Így arról az irodalmi szenzációnak ható kritikáról is, amit Hatvany Lajos követett el valamelyik lapban: „*Ecce poeta!*” címmel, – ebben látványos ékesszólással nagy költővé „ütötte” Juhász Ferencet. Akinek *A tékozló ország* című eposzát akkoriban mi is lelkes izgalommal olvastuk. Kérdeztem hát róla Milán bácsi véleményét.

Amint ezt már megírtam egy régi *Híd*-ben (1973/11.), a kitűnő költő és esztéta nagyon kedvezőtlenül nyilatkozott erről az eposzról. Tudhattam volna előre, hogy a feszes ütemű szabadversek szerzője idegenkedni fog a Juhász Ferenc-i szózuhatagtól (ami csak évekkel később lett megállíthatatlanná), mégis meglepett Füst kategorikus elutasítása. Egy négyes sorokban, magyaros verseléssel megírt epikus mű persze semmiképpen sem nyerhette el Füst Milán tetszését, még annak képi gazdagsága sem foghatta meg igazán – mi a többi közt éppen ezt becsültük *A tékozló országban*. A mű témája, a vérbe fojtott Dózsa-féle parasztfelkelés, bizonyos fegyelemre kötelezte az egyébként jelzőhalmozó és metaforaláncokban gondolkodó költőt; ami pedig *A tékozló ország* akkori hatását illeti, bizonyos, hogy utolsó sorait nemegyszer idéztük magunknak már 1956 előtt és gyakran azután is:

„Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!”

Arra, hogy Füst Milán akkoriban kit tartott valóban jó élő költőnek, sajnos nem emlékszem. Illetve emlékezetemből előbukkan egy rádióadás, amiben Füst a kevéssé ismert Nadányi Zoltánt méltatja meleg szavakkal. Nadányi rokonszenves költő, de azért Juhász Ferencsel mégsem lehet összemérni.

3.

Illyés Gyula nekem elsősorban költő volt, csak később lett belőle Meghatározó Személyiség. Lehet, hogy a második világháború utáni általános iskola olvasókönyvében találkoztam először a nevével – ez egy kiváló irodalmi olvasókönyv volt, ahol Illyés Walt Whitmannal, József Attilával és Babitscsal együtt szerepelt. Gimnazista koromban aztán csodálattal és mély beleérzéssel olvastam olyan verseit, mint a *Nem menekülhetsz* és a *Nem volt elég...* A *Puszták népe*, meg a kitűnő Petőfi-életrajz csak ezek után került a kezembe. Aztán jött a színdarabíró, illetve filmíró Illyés! Kamaszfejjel láttam egy darabját, amiben nevetségessé tette a parasztokat freudista alapon analizáló pszichológusokat – ez volt *A lélekidomár*. Révai Józsefnek ez a darab nem tetszett; látszólag a freudistákról szólt, de szólhatott volna éppúgy egy másik monomániás világnézetről, a sztálinista marxistákról is..., le is vették hamarosan a műsorról.

Illyéssel kétszer váltottunk levelet. 1955 őszén, amikor az ELTE bölcsészkarán szerzői estet szerveztünk a kar írogató hallgatóinak, Illyést kértük fel, hogy vezesse be estünket. Rövid, de udvarias levélben tért ki a felkérés elől. (Azt hiszem, ez volt az az est, amit aztán Hegedűs Géza vezetett be.) A második levélváltás a lengyelekkel és a kathárokkal függött össze. Valamelyik hazai újságban olvashattam, hogy Illyés Gyula a kathárokról készül színdarabot írni, s a darab címe *Tiszták* lesz. Ugyanakkor lengyelül már megjelent Zbigniew Herbert kitűnő esszégyűjteménye, a *Barbarzyńca w ogrodzie*, vagyis a később magyarra is lefordított *Barbárok a kertben*. Ennek egyik legjobb darabja éppen a kathár eretnekségről szólt, pontosabban ennek a jelentős lélekszámú, középkori eretnek vallási közösségnek a teljes fizikai megsemmisítéséről. Az Illyésnek írt levélben megkérdeztem, érdekli-e Herbert esszéje, mert ha igen, eljuttatom hozzá lengyelül, illetve keresek valakit Budapesten, aki ezt neki lefordítaná. Jeleztem továbbá, mivel tudtam, hogy Illyés fordított Paszternákot, egy magyar nyelvű Paszternák-versgyűjtemény várható megjelenését. *Karácsonyi csillag* című versválogatásunkat, amit Sulyok Vincével ketten fordítottunk, a washingtoni Occidental Press, Csicsery-Rónay István kiadója vállalta föl, meg is jelent 1965-ben. Mivel az Occidental Press szinte minden kiadványából küldött

Illyésnek, gondolom, a Paszternák-kötetet is megkapta. (Ez az a névtelen „fordítás-kötet”, amire levelében hivatkozik). A levelet egyébként Illyés Gyula az én nevemre, a Harvard egyetem orosz kutatóközpontjába címezte, ahol 1964–65-ben dolgoztam. A levél szövege a következő:

*„Kedves Barátom,
Köszönöm a levelet, a figyelmeztetést Zbigniew (sic) tanulmányára. A kathárokról
közvetlenebb forrásokból elég sok anyagom van, időm viszont kevés, hogy egy len-
gyel forrást is fölássak.
Erdeklődéssel várom a fordításkötetet.
A megszólítás ne legyen nehéz:
Szívélyesen köszönt
Gyula bátyád”*

Ezután több ízben találkoztunk – nem Cambridge-ben, ahol angliai útja során Illyés járt, hanem Tihanyban, illetve egyszer Lipták Gáboréknál Balatonfüreden. Liptákéknál mindig nagy társaság gyűlt össze, és 1968-ban vagy 69-ben lehetett, amikor családotól Füreden nyaraltunk, hogy anyámmal és feleségemmel együtt meghívást kaptunk Liptákékhoz – gyenge minőségű tájborra és ízes beszélgetésre. Illyés Gyula ekkor tengerészsapkában jelent meg, és amikor megkérdezték tőle, honnan szerezte, hunyorítva mondta: „Zilahy ajándéka”. Ekkor hívta meg az egész füredi társaságot másnapra Tihanyba, csigavacsorára, s bár én Illyést nagyon tiszteltem, ilyen egzotikus, „franciás” nyalánságra nem voltam kapható, ez a látogatás tehát sajnálatos módon elmaradt.

Viszont én is ott voltam Fóton 1977-ben, amikor az anyanyelvi konferencián részt vevő amerikai és nyugati emigránsok egy részét meghívták a népi írók barátai egy egész napos megbeszélésre, illetve borozgatásra. Illyés csak a délutáni órákban tűnt fel és szinte nyomban utána megérkezett Csoóri Sándor és Kósa Ferenc Erdélyből. Elég nyomasztó történetekkel az ottani magyarelles hangulatról – erre Illyés kicsit ingerülten reagált, azzal a szónoki kérdéssel, hogy „mit lehet mégis tenni?” Ő már akkor letette a garast néhány igen szép verssel és a kisebbségi kérdéstről írt röpiratával, amit először kiadtak Budapesten, majd bevontak. Sőt, már több mint egy évtizeddel korábban kiállt az erdélyi magyarok mellett – ekkor Párizsban nyilatkozott nehéz helyzetükről a francia sajtónak. A többi közt azt becsültem Illyésben, hogy mindig azokra a problémákra tudta összpontosítani figyelmét, amelyek az adott helyzetben a legfontosabbak voltak. A háború előtt a megoldatlan szociális kérdésekre, 1956 után pedig a magyar kisebbségek gondjaira. És közben – mellelég! – megírta az *Egy mondat...-ot*, ami a 20. század második felének egyik emblematikus versévé vált.

Itt meg szeretném jegyezni, hogy én már 1959-ben, jószerint első komolyabb angolul megjelent tanulmányomban – az *Annals of the American Academy* című folyóiratban – megírtam, hogy Illyés Gyulának ez a verse voltaképpen válasz Paul Éluard francia kommunista költő második világháború alatti ismert költeményére, a *Liberté-re*. Mindkét vers litánia: Éluard a szabadságot dicsőíti, Illyés a zsarnokságot, az önkényuralmat írja le és boncolgatja. Ezt nem volt túl nehéz észrevenni, de azóta már legalább hárman „fölfedezték” ugyanezt a hasonlóságot: Szabó Zoltán a hetvenes években, a szegedi Péter László nem tudom mikor, egy ír kritikus pedig (mint ezt megtudtuk Kabdebó Tamástól) valamikor a rendszerváltás után. Én aztán egyszer egy budapesti PEN-konferencián még elmondtam, hogy az *Egy mondat a zsarnokságról* nagy vers, de erkölcsi aranyfedezete a sokkal kevésbé ismert, de ugyancsak jelentős *Nem volt elég... A 21. század magyarjainak a kettőt együtt kellene olvasniuk, mielőtt Illyésről véleményt alkotnának.*

Ami a Kádár-korszakot illeti, tudjuk: annak bizonyos éveit más nagy öregekkel együtt Illyés is „szélárnyéknak” vélte, ezért nem írt alá bizonyos ellenzéki tiltakozásokat. Ugyanakkor az ő versét olvastam a kis magyar konszolidációért (már a hatvanas években lelkesedő) magyar látogatóim fejére Angliában. Ez egy négysoros, amit Illyés Gyula úgy tudom, az egypártrendszer idején vetett papírra, s ami *mutatis mutandis* ráillik a Kádár-korszak kaparjkurta-szocializmusának, az ál-Ferenc József-i hidegháborús békeidőknek a lényegére:

*„Kezét – mert ő ölt, maga a király!
egy nép arcába törölte bele.
Nem volt a népnek Petőfije már,
így kezdett lenni Ferenc Józsefe.”*

(London)